

Agnieszka Zielińska-Nowicka

Zagadnienia sezonowości ruchu naturalnego w parafii rzymskokatolickiej Świętego Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793-1914

Rocznik Toruński 34, 73-93

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zagadnienia sezonowości ruchu naturalnego w parafii rzymskokatolickiej Świętego Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914*

Agnieszka Zielińska-Nowicka
Instytut Historii i Archiwistyki
UMK Toruń

Celem artykułu jest ukazanie sezonowości ruchu naturalnego ludności parafii Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914¹. Zagadnienie tych zjawisk poruszane było wielokrotnie przez badaczy demografii historycznej². Przy okazji omawiania urodzeń i zgonów rozpatruje się sezonowość miesięczną, a w przypadku ślubów także tygodniową. Na zróżnicowanie liczebności elementów ruchu naturalnego w czasie wpływ ma wiele czynników związanych z przeróżnymi aspek-

* Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego: „Społeczeństwo i przemiany demograficzne w Toruniu w latach 1793–1914 na tle miast na ziemiach polskich zaboru pruskiego”, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wzwyższego ze środków na naukę w latach 2006–2009.

¹ Inne zagadnienia demograficzne dotyczące ruchu naturalnego tej parafii ze względów redakcyjnych zawarte zostaną w tomie 68 (2008) „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych” w artykule: A. Zielińska-Nowicka *Z problematyki demograficznej – Parafia rzymskokatolicka Świętego Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914*, wybrane zagadnienia.

² Między innymi: C. Kukło, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie*, Białystok 1991; tenże, *Próba analizy demograficznej rejestracji ślubów parafii Trzciannie w I połowie XVII wieku*, *Przeszłość Demograficzna Polski* (dalej: PDP), t. 13, 1981, s. 89–115; tenże, *Badania nad rodziną warszawską w XVIII wieku*, PDP, t. 18, 1991, s. 239–250; K. Makowski, *Rodzina poznańska w I połowie XIX wieku*, Poznań 1992; E. Piasecki, *Ludność parafii bejskiej (woj. kieleckie) w świetle ksiąg metrykalnych z XVIII–XX wieku*, Warszawa 1990; M. Górný, *Ruch naturalny ludności Tarnowskich Gór w latach 1801–1870*, *Studia i materiały z dziejów Śląska*, t. XIII, 1983, s. 8–86; S. Borowski, *Procesy demograficzne w mikroregionie Czacz w latach 1598–1975*, PDP, t. 9, 1976, s. 95–155.

tami życia. Analizując sezonowość należy wziąć pod uwagę wszelkie cechy badanej populacji, między innymi takie jak okres historyczny, w którym się poruszamy, strefę klimatyczną, poziom rozwoju medycyny, strukturę wyznaniową, jak i zawodową danej społeczności, zażyłość, warunki mieszkaniowe i sanitarne, obyczaje i tradycje.

Na krótkie omówienie zasługuje źródło wykorzystane do badań, czyli księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej świętego Jana Chrzciciela w Toruniu z lat 1793–1914³. Metryki zgonów i ślubów wypełniane były dokładnie jeśli chodzi o zasób informacji od połowy lat dwudziestych XIX w., metryki chrztów natomiast od lat trzydziestych XIX w. W rejestracji metrykalnej występują pewne luki czasowe: dla metryk chrztów za lata 1826–1833 (dane za lata 1829–1833 są bardzo okrojone) i dla roku 1870, dla metryk ślubów zaś za lata 1877–1883⁴. W przypadku ksiąg ślubów obserwujemy też pewne braki informacyjne dla lat 1818, 1819, 1822, 1823, w księgach chrztów dla lat 1818 i 1820, w księgach zgonów zaś dla roku 1810. Z innych niedociągnięć należy wymienić brak zapisów w metrykach chrztów od października do grudnia 1808 i 1825. Rzadko występują tutaj zmiany charakteru pisma, rzadko również spotyka się dopiski na marginesach czy informacje dołączane na oddzielnych kartkach. W księgach zgonów najczęściej brak rzeczywistych przyczyn zgonów, co było skutkiem niskiego poziomu medycyny, w księgach chrztów brak czasem informacji o pozycji społecznej i przynależności do określonych grup zawodowych chrzestnych, podobnie w księgach ślubów jest ze świadkami. Mimo wszystko wykorzystane źródła należy uznać za staranne i o niewątpliwej wartości dla badań demograficznych.

W kwestii omawianej tutaj sezonowości należy stwierdzić bogactwo informacji na temat dat dziennych urodzeń, ślubów i zgonów. Przez cały badany okres z wyjątkiem dziesięciolecia 1811–1820, dla którego pozostaje zresztą więcej nieścisłości, informacje potrzebne do badania sezonowości są w zasadzie kompletne.

³ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Parafia pw. Świętego Jana Chrzciciela w Toruniu, Liber baptizatorum, sygn. AA 005-AA 013, Liber copulatorum AD 003-AD 006, Liber mortuorum AE 001, AE 003-AE 007.

⁴ Dane te w przyszłości dla analizy całego społeczeństwa Torunia zostaną uzupełnione na podstawie Akt Stanu Cywilnego.

Tło społeczno-gospodarcze Torunia w latach 1793–1914

Toruń znalazł się pod okupacją pruską w 1793 r., po drugim rozbiore Polski. Do 1806 r. nie nastąpiły żadne większe zmiany w zagospodarowaniu miasta i przedmieść, a tempo rozwoju można było określić jako słabe. Liczba ludności Torunia na początku panowania pruskiego wynosiła poniżej 6 tysięcy osób, co było spowodowane odpływem mieszkańców związanym z upadkiem gospodarczym miasta w 2. połowie XVIII w. Po 1793 r. nastąpił napływ kadry urzędniczej. Ożywił się ruch na Wiśle. Na liczbę ludności w Toruniu wpływała też liczba żołnierzy stacjonującego tu garnizonu i członków ich rodzin. Liczba żołnierzy stanowiła w tym czasie około 1 tysiąca osób, a liczba ludności bez żołnierzy w latach 1793–1806 wahała się od 7 do prawie 9 tysięcy osób cywilnych wraz z rodzinami wojskowych. W Toruniu dominowali katolicy i stanowili około 60% ogółu mieszkańców. Handel zbożem rozwijał się w tym czasie pomyślnie. W mieście nie było jednak znaczących zakładów przemysłowych, produkcja oparta była na rzemiośle. Włączenie Torunia do państwa pruskiego zmieniło korzystnie położenie miasta wobec dużego terytorium, z którym miasto i tak od dawna utrzymywało kontakty gospodarcze. Handel rozwijał się bardziej dynamicznie. Zauważalne było pewne ożywienie ekonomiczne, ale też czynniki hamujące inicjatywy gospodarcze, takie jak duży fiskalizm państwowy⁵.

Pod koniec 1806 r. rozpoczął się dla Torunia okres wojen napoleońskich. W czasie wojny 1806/1807 w Toruniu stacjonowały wojska francuskie, co wiązało się ze zubożeniem miasta, jak również wzmocnionymi pracami fortyfikacyjnymi. Po zakończeniu wojny ustały ciężary ponoszone na rzecz armii. Na podstawie traktatu w Tylży Toruń znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego. Nie oznaczało to jednak czasu pokoju. Toruń w 1806, 1809 i 1813 r. był ostrzeliwany i oblegany, na czym ucierpiały jego ludność i gospodarka. W latach 1807–1815 liczba ludności Torunia wraz z rodzinami wojskowych

⁵ K. Mikulski, *Początki zaboru pruskiego (1793–1806)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz.1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, pod red. M. Biskupa, Toruń 2003, s. 9, 15–30.

wynosiła od 6 do 7 tysięcy osób. Według danych z 1809 r. w mieście przeważali katolicy i stanowili oni ponad 60% ogółu ludności. Sytuacja ekonomiczna pogorszyła się też na skutek ogólnej sytuacji w Europie, blokady kontynentalnej i niestabilnych stosunków z Rosją, a także braku przemian gospodarczych w mieście. Od 1813 do 1815 r. Toruń znajdował się pod wojskową okupacją rosyjską. Był to dla miasta bardzo trudny okres ze względu na zniszczenia budynków, uszczuplenie zasobów materialnych, utratę warsztatów pracy i straty ludnościowe, które doprowadziły miasto do ruiny⁶.

W wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. Toruń wszedł ponownie w skład zaboru pruskiego. W pierwszych latach panowania pruskiego nastąpiło ożywienie gospodarcze trwające do drugiej połowy lat dwudziestych XIX w. Związane ono było z intensywnymi pracami fortyfikacyjnymi, odbudową po zniszczeniach wojennych oraz rozbudową infrastruktury garnizonu toruńskiego. Rozbudowująca się twierdza, wzrastająca liczba stałego wojska wraz z licznymi przybywającymi do Torunia urzędnikami niemieckimi poważnie wpłynęły na charakter miasta. Stawało się ono coraz bardziej miastem garnizonowym i urzędniczym⁷. Ożywienie gospodarcze w tym okresie bardzo pozytywnie wpłynęło na rozwój budownictwa, rzemiosła, a także stosunki ludnościowe. Od 1816 r. liczba ludności wzrosła z 6911 do 9938 w 1826 r. Koniunktura budowlana wygasła już pod koniec lat dwudziestych XIX w. To spowodowało stagnację z życia gospodarczym, co wpłynęło negatywnie na kształt stosunków ludnościowych. Od końca lat dwudziestych XIX w. zauważyć można spadek liczby ludności do 8124 w 1832 r. Wartość ta przekroczyła 9 tysięcy po raz pierwszy dopiero w 1841 r.⁸ Od początku lat pięćdziesiątych XIX w. obserwować można stały wzrost liczby ludności Torunia. Było to wy-

⁶ Informacje tu przedstawione, jak i pozostałe na temat historii Torunia w latach 1807–1815: A. Nieuważny, *Toruń w dobie wojen napoleońskich i Księstwa Warszawskiego*, ibid., s. 40–83.

⁷ Informacje na temat twierdzy Toruń: K. Biskup, L. Narębski, *Prusko-niemiecka twierdza Toruń (1815–1914)*, ibid., s. 160–173.

⁸ Dane dotyczące liczby ludności w roku 1826, 1832 i 1841 pochodzą z zestawień statystycznych ludności miasta Torunia i Przedmieście za lata 1816–1839, 1841–1842, 1844, Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Miasta Torunia, nr 17628–17709.

nikiem powolnego wychodzenia z kryzysu gospodarczego. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. rozwijały się nadal istniejące już zakłady przemysłowe w Toruniu, a także powstawały nowe. Popyt na siłę roboczą w tym czasie był spory, szczególnie w okresie dalszej rozbudowy twierdzy⁹. Toruń w XIX w. zamieszkiwali głównie katolicy i ewangelicy¹⁰.

Parafia świętojańska w 1821 r. obejmowała nie tylko Stare Miasto w obrębie średniowiecznych murów, lecz także zlokalizowane poza murami: tzw. Kwartał Św. Ducha oraz położone wzdłuż brzegu Wisły Rybaki. Te dwie ostatnie dzielnice były wówczas w trakcie likwidacji. W roku 1848 parafia świętojańska obejmowała część Torunia określoną ogólnie jako Stare Miasto i był to obszar mieszczący się w obrębie średniowiecznych murów miejskich. Tak też było na pewno do 1904 r. Liczba wiernych omawianej parafii niewiele zmieniała się ciągu XIX w. Katolicy stanowili około 2 tysięcy osób do lat osiemdziesiątych XIX w., gdy tymczasem ogólna liczba ludności Starego Miasta wahała się wówczas od 4 do 5 tysięcy osób. Wzrost wiernych do około 3 tysięcy nastąpił na początku XX w.¹¹

Liczba ślubów, urodzeń i zgonów

Liczba ślubów w parafii świętego Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1810 wzrosła ze 100 do 166 (tabela 1). Mogło to wynikać z pewnej poprawy sytuacji Torunia w latach 1793–1806. Kolejne dwa dziesięciolecia: 1811–1820 i 1821–1830, wskazują na znaczne zwiąk-

⁹ Informacje tu przedstawione, jak i pozostałe na temat historii Torunia w latach 1815–1914: J. Salm, *Przemiany przestrzenne pruskiego Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1, s. 84–91; K. Wajda, *Ludność Torunia (1815–1914)*, *ibid.*, s. 92–141; tenże, *Życie gospodarcze miasta (1815–1914)*, *ibid.*, s. 142–159.

¹⁰ K. Wajda, *Przemiany w składzie wyznaniowym i narodowościowym ludności Torunia w XIX i w początkach XX wieku*, [w:] *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Pomorzu w XIX i XX wieku*, t. 3 – *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń 1998, s. 8–25.

¹¹ K. Wajda, *Parafia świętojańska w dobie panowania pruskiego (1793–1920) i w latach Drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, [w:] *Bazylika Katedralna Świętych Janów w Toruniu*, pod red. M. Biskupa, Toruń 2003, s. 29–38.

szanie liczby ślubów do 278 i 241. Było to wynikiem ożywienia gospodarczego w mieście po 1815 r., kiedy to przeprowadzano prace fortyfikacyjne, z czym wiązała się imigracja młodych ludzi¹². Spadek liczby ślubów w latach 1831–1850 odzwierciedlał stagnację gospodarczą lat trzydziestych i czterdziestych XIX w. W kolejnych okresach aż do lat dziewięćdziesiątych XIX w. liczba ślubów była wysoka. Sytuacja zmieniła się na początku XX w., kiedy to wartość ta spadła, co mogło wiązać się z zakończeniem prac fortyfikacyjnych, a także z zahamowaniem migracji do starego miasta.

Liczba urodzeń do początku lat dwudziestych XIX w. wzrosła do 1206 w latach 1811–1820. Być może w okresie 1821–1830 urodzeń byłoby podobnie dużo, gdyby dane z tego czasu były dokładne i pełne. Ten wzrost spowodowany mógł być kilkoma czynnikami: po pierwsze w tym okresie na terenie Torunia stacjonowało wojsko, Toruń leżał także na trasie jego przemarszów, co mogło wpływać na zwiększenie liczby urodzeń. Po drugie, wzrost mógł wiązać się z ożywieniem gospodarczym w tym czasie. W latach trzydziestych wystąpiło zmniejszenie liczby urodzeń w parafii do 530. W kolejnych dziesięcioleciach powoli liczba ta ponownie rosta do ponad 1000 w latach 1871–1880. Podobnie było aż do początku XX w. Spadek urodzeń do 982 mimo dalszego rozwoju gospodarczego miasta wystąpił w latach 1901–1910, co mogło być zwiastunem pierwszych zmian określanych mianem transformacji demograficznej¹³.

¹² Informacje na temat imigrantów przybywających do Torunia: A. Zielińska-Nowicka, *Pochodzenie terytorialne imigrantów przybywających do Torunia w pierwszej połowie XIX wieku*, Zeszyty Naukowe WSHE, t. XXI, Nauki humanistyczne i społeczne, Wrocław 2006, s. 27–50.

¹³ Nie sposób na podstawie danych dotyczących jednej tylko parafii o liczebności około dwóch–trzech tysięcy wiernych wnioskować o procesach ogólnoeuropejskich. Analiza tych danych może być traktowana tylko jako przyczynek do dyskusji o transformacji demograficznej. Należy tu jednak podkreślić, iż w przypadku badanej parafii rzymskokatolickiej w Chełmży wystąpiły bardzo podobne tendencje spadku urodzeń na początku XX w.: zob. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności katolickiej miasta Chełmży na podstawie ksiąg parafialnych z lat 1827–1914*, PDP, t. 22, 2001, s. 72–77. Stary ład demograficzny charakteryzował się wysokim wskaźnikiem urodzeń, kiedy zaczął konsekwentnie spadać populacja wkroczyła w drugi etap transformacji: K. Zamorski, *Transformacja demograficzna w Europie Środkowej w XIX wieku. Wewnętrzne podobieństwa i różnice*, PDP, t. 19, 1994, s. 35–39.

Tabela 1

Liczba ślubów, urodzeń i zgonów w parafii św. Jana Chrzciciela w latach 1793–1914

Lata	Liczba ślubów	Liczba urodzeń	Liczba zgonów
1793–1800	100	388	295
1801–1810	166	584	517
1811–1820	278	1206	874
1821–1830	241	801 (1821–1825, 1829–1830)*	598
1831–1840	175	530	527
1841–1850	157	640	523
1851–1860	212	740	683
1861–1870	211	806 (1861–1869)*	699
1871–1880	166 (1871–1876)*	1052	820
1881–1890	174 (1884–1890)*	1089	667
1891–1900	253	1052	593
1901–1910	208	982	532
1911–1914	80	313	237

* Inne okresy czasowe niż dziesięciolecia ze względu na braki w źródłach

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Toruniu, Parafia św. Jana Chrzciciela, Liber baptizatorum sygn. AA 005-AA 013, Liber copulatorum AD 003-AD 006, Liber mortuorum AE 001, AE 003-AE 007.

Liczba zgonów w badanym okresie najwyższą wartość osiągnęła w latach 1811–1820, co wiązało się z jednej strony ze stratami ludnościowymi w okresie oblężenia i obrony twierdzy toruńskiej, z drugiej zaś ze zwiększaniem się liczby ludności po 1815 r. Następnie liczba zgonów spadła do 598, a w latach 1841–1850 nawet do 523, co niewątpliwie było wynikiem zmniejszenia liczby mieszkańców w tym okresie. W kolejnych trzech dziesięcioleciach wzrosła do 820, a to

mogło być efektem ponownego zwiększania się liczby wiernych badanej parafii wraz z rozwojem miasta. Od lat osiemdziesiątych XIX w. do końca badanego okresu liczba zgonów zmniejszała się mimo dalszego rozwoju ludnościowego Torunia, co może świadczyć, podobnie jak w przypadku urodzeń, o pierwszych symptomach przemian demograficznych¹⁴.

Sezonowość miesięczna i tygodniowa ślubów

Małżeństwo to ukształtowana rozwojem historycznym instytucja społeczna regulująca formę związku pomiędzy mężczyzną i kobietą. Zawarcie małżeństwa jest formalnością określoną przez prawo państwowe i kościelne, różnie interpretowaną pod względem prawnym i zwyczajowym w kolejnych epokach lub grupach społecznych¹⁵. Zawieranie małżeństw jest też jednym z elementów ruchu naturalnego. W każdej grupie ludzkiej bezpośrednio wpływa to na liczbę urodzeń, a więc i przyrost naturalny.

Na liczbę małżeństw zawieranych w ciągu roku wpływa wiele czynników, między innymi struktura społeczno-zawodowa badanej populacji, przepisy prawne, normy zwyczajowe, przepisy i etyka religijna, wydarzenia, takie jak wojny, epidemie, klęski urodzaju. Innym aspektem jest badanie sezonowej fluktuacji zawierania małżeństw w odniesieniu do poszczególnych miesięcy jak i poszczególnych dni w tygodniu, na co wpływają takie czynniki jak: charakter badanej populacji: wiejski lub miejski, struktura zawodowa ludności: ludność rolnicza, rzemieślniczo-kupiecka czy społeczeństwo przemysłowe, struktura wyznaniowa ludności i związane z tym przepisy kościelne, tradycje i obyczaje.

¹⁴ Podobne tendencje wystąpiły też w przypadku parafii chełmińskiej: zob. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności katolickiej miasta Chełmży*, s. 78, 85–87. Pojawienie się trwałej tendencji zdecydowanego spadku stopy zgonów jest pierwszym i podstawowym symptomem wystąpienia procesu transformacji: K. Zamorski, *Transformacja demograficzna*, s. 39–43; o procesie spadku umieralności w Europie również: M. Kędzierski, J. Paradysz, *Demografia*, Poznań 2006, s. 108–109.

¹⁵ J. Michalewicz, *Elementy demografii historycznej*, Warszawa 1979, s. 177.

Tabela 2

Sezonowość miesięczna ślubów w parafii św. Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914 (liczby porównawcze po standaryzacji)

Lata	Ogółem		Miesiące											
	I.b.	I.p.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1793–1800	100	1200	141	103	24	122	153	49	47	71	134	247	109	–
1801–1810	166	1200	120	147	–	102	141	37	57	92	66	241	197	–
1811–1820	278	1200	174	75	9	76	161	100	69	60	109	211	152	4
1821–1830	241	1200	172	108	5	76	186	71	59	29	66	231	188	9
1831–1840	175	1200	127	139	33	69	87	159	47	47	83	181	228	–
1841–1850	157	1200	165	115	–	116	150	39	52	60	39	195	255	14
1851–1860	212	1200	127	121	11	103	105	86	61	61	97	210	212	6
1861–1870	211	1200	123	92	–	86	145	63	84	45	98	257	202	5
1871–1876	166	1200	127	132	7	95	149	102	71	71	110	212	124	–
1884–1890	174	1200	88	170	7	77	216	56	41	81	56	290	118	–
1891–1900	253	1200	106	177	5	110	166	62	55	32	129	209	149	–
1901–1910	208	1200	125	168	11	94	170	76	91	51	94	186	134	–
1911–1914	80	1200	103	96	15	182	161	76	59	103	30	103	258	14

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Toruniu, Parafia św. Jana Chrzciciela, Liber copulatorum AD 003-AD 006.

Sezonowość miesięczna ślubów (tabela 2) została przedstawiona za pomocą liczb porównawczych po standaryzacji¹⁶. Było to zależne w dużej mierze od istnienia roku kościelnego i tym samym kalendarza kościelnego. Pod uwagę brano więc zakaz udzielania ślubów w okresie Postu i Adwentu. W związku z tym prawie wcale nie spotykamy ślubów w grudniu. Śluby w tym miesiącu stanowiły wyjątki i występowały jedynie w pierwszych jego dniach, jeszcze przed rozpoczęciem Adwentu. Niewiele ślubów udzielano również marcu, a także czasem w kwietniu ze względu na przypadający wówczas Post. Mało popularne były też miesiące letnie, takie jak czerwiec, lipiec i sierpień, a częściej również wrzesień. Choć w badaniu występuje populacja rzemieślniczo-kupiecka, to jednak należy wziąć pod uwagę fakt, iż niepopularność lata mogła mieć związek z pracami polowymi, jeśli jedna ze stron zawieranego małżeństwa nie pochodziła z Torunia bądź zatrudniała się do prac polowych w okolicach miasta. Poza tym pewną rolę odgrywały też względy pogodowe jak i ekonomiczne, gdyż urządzenie uroczystości ślubnej wiązało się ze znacznymi kosztami. Na ślub decydowano się więc w miesiącach, w których istniały najlepsze możliwości finansowe¹⁷. Poza tym zaniechanie ślubów w miesiącach letnich mogło być też efektem zachowywania wiejskich zwyczajów¹⁸. Dużo ślubów

¹⁶ Przy prezentacji sezonowości miesięcznej ślubów, ale także urodzeń i zgonów zastosowane zostały liczby porównawcze według wzoru: (Liczba ślubów <urodzeń lub zgonów> miesięczna / Liczba ślubów <urodzeń lub zgonów> roczna) x 1200. Zastosowano też wzór na standaryzację ze względu na zróżnicowaną liczbę dni w poszczególnych miesiącach: (Liczba ślubów <urodzeń lub zgonów> w miesiącu / faktyczna liczba dni w miesiącu) x standardowa długość miesiąca (30 dni).

¹⁷ Por. B. Rapacz, *Ludność Głucholaz w latach 1890–1910*, Śląskie Studia Demograficzne (dalej: ŚSD), t. 4, 1998, s. 67: „Trudniej wytłumaczyć [w społeczeństwie miejskim – uwaga A. Z.-N.] zmniejszenie liczby ślubów w okresach wiosenno-letnich prac polowych oraz ich wzrost jesienią, po zbiorach, a więc w okresie poprawy sytuacji materialnej. [...] Podobną sezonowość ślubów w środowiskach miejskich i wiejskich dostrzegł już Z. Kwaśny, zwracając jednocześnie uwagę na „prawdopodobieństwo wybierania przez środowiska robotnicze tych miesięcy, w których były najniższe ceny na środki żywności, a tym samym taniej można było wyprawić wesele”.

¹⁸ Por. P. Kwapińska, *Śluby w parafii kochłowskiej w latach 1801–1900*, ŚSD, t. 2, 1995, s. 77. W kochłowskim środowisku robotniczym względy ekonomiczne, wpływające z kalendarza przyrody, odgrywały zapewne mniejszą rolę, ale przejmowano zwyczaje i tradycje, które były bardzo silne.

odbywało się w styczniu, lutym, czyli po Adwencie i Bożym Narodzeniu, a następnie po Wielkanocy, w maju. Najczęściej zawierano związek małżeński w miesiącach jesiennych: październiku i listopadzie¹⁹.

Analiza sezonowości tygodniowej (tabela 3) wykazała, że najczęściej ślubów w parafii św. Jana Chrzciciela w Toruniu było zawieranych w niedzielę²⁰. Działo się tak szczególnie od lat dwudziestych XIX w. Jak twierdzi Cezary Kukło, niedziela nadawała ślubowi świątecznego charakteru. Tym co rzeczywiście decydowało o najczęstszym wyborze niedzieli jako dnia ślubu był przede wszystkim jej świąteczny charakter. Zwiększało to element atrakcyjności samego momentu zawarcia małżeństwa, stanowiąc większe znamiona uroczystości²¹. Najmniej popularnym dniem był piątek, głównie ze względu na post i upamiętnienie Męki Pańskiej. Często były śluby w poniedziałki – szczególnie na początku XIX w. – oraz we wtorki, zwłaszcza liczne pod koniec badanego okresu. Rzadko decydowano się na ślub w środy i soboty, nieco częściej w czwartki. Można tu dopatrywać się różnorodnych przyczyn wyboru takiego, a nie innego dnia ślubu: pewną rolę odgrywały tu na pewno tradycje kościelne, decyzje proboszcza, który ustalał datę ślubu²², może również pozycja społeczno-zawodowa rodziców nowożeńców czy samych nowożeńców, a może i wierzenia ludowe²³.

¹⁹ Por. K. Rzemieniecki, *Ludność parafii radzionkowskiej w latach 1801–1850*, PDP, t. 23, 2002, s. 31–34. Poziom cen żywności wydaje się być realnym czynnikiem wpływającym na wybór miesiący jesienno-zimowych. Dotyczy to zarówno chłopów jak i robotników. Praca w kopalniach, gdzie dochód był stały i regularny, nie zmieniła jeszcze nawyków robotników – podlegali oni tym samym prawom sezonowości co chłopci.

²⁰ Por. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności*, s. 68. Analiza rozkładu tygodniowego pokazała, że najczęściej ślubów było zawieranych w niedzielę jako dzień wolny od pracy.

²¹ C. Kukło, *Próba analizy demograficznej*, s. 112. W niektórych parafiach wręcz odwrotnie. Niedziela była dniem rzadko wybieranym jako dzień ślubu, aby nie zakłócać mszy świętej: por. K. Górna, *Sezonowość ruchu naturalnego ludności ewangelickiej w parafii Rządów w latach 1794–1874*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 39, 1984, nr 4, s. 566.

²² Tygodniowa rachuba czasu stała się w społeczeństwie feudalnym terenem największej dominacji społecznej duchowieństwa nad ludem, K. Piesowicz, *Rachuba czasu w społeczeństwie feudalnym i kapitalistycznym*, [w:] *Między feudalizmem a kapitalizmem. Studia z dziejów gospodarczych i społecznych*, Warszawa 1976, s. 388–389.

²³ Na podstawie badanych ksiąg parafialnych trudno sprecyzować wszystkie czynniki, które mogły mieć wpływ na sezonowość tygodniową. Są jednak opracowania

W parafii Jana Chrzciciela w Toruniu istniał też zwyczaj udzielania kilku ślubów jednego dnia. Właśnie szczególnie w niedzielę zwyczaj ten był najczęściej stosowany.

Tabela 3

Sezonowość tygodniowa ślubów w parafii św. Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914 (liczby porównawcze)²⁴

Lata	Liczba ślubów		Dzień tygodnia						
	l.b.	l.p.	Ndz	Pon.	Wt.	Śr.	Czw.	Pt	Sob.
1793–1800	100	700	77	294	119	35	91	49	35
1801–1810	166	700	164	249	131	30	76	25	25
1811–1820	278	700	184	233	118	44	71	14	36
1821–1830	241	700	384	123	82	29	61	9	12
1831–1840	175	700	360	108	136	12	52	12	20
1841–1850	157	700	331	72	196	4	62	4	31
1851–1860	212	700	376	43	192	10	73	3	3
1861–1870	211	700	405	70	163	3	56	–	3
1871–1876	166	700	371	64	164	25	25	34	17
1884–1890	174	700	286	113	149	52	68	4	28
1891–1900	253	700	282	77	141	58	75	17	50
1901–1910	208	700	240	104	203	51	54	7	41
1911–1914	80	700	193	105	200	88	61	18	35

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Toruniu, Parafia św. Jana Chrzciciela, Liber copulatorum AD 003-AD 006

regionalne, w których można znaleźć odpowiedź na pytanie o nieprzypadkowość takich zjawisk: M. G. Gerlich, *Strachy. W kręgu dawnych wierzeń*, Katowice 1989, s. 241; J. Gawrysiakowa, *Praktyki religijne w XIX wieku*, Roczniki Humanistyczne, 18, 1970, z. 2, s. 96; A. Mańkowski, *Zwyczaje i wierzenia ludowe w Złotowie pod Lubawą*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 6, 1923–1925, s. 74; A. Fischer, *Zarys etnograficzny (Polskie Pomorze)*, 1, 1929, s. 210; S. Sulima, *Strzępy obyczaju weselnego na Warmii*, Przegląd Zachodni, 6, 1950, s. 290, 295; R. Kukier, *Ludowe obrzędy i obrzędy weselne na ziemi lubawskiej i pograniczu lubawsko-mazurskim*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 3(93), 1966, s. 118, 400.

²⁴ Przy prezentacji sezonowości tygodniowej ślubów zastosowane zostały liczby porównawcze według wzoru: (Liczba ślubów dzienna / Liczba ślubów tygodniowa) x 700.

Sezonowość miesięczna urodzeń

Na liczbę urodzeń w danej populacji wpływa wiele czynników. Jednym z najważniejszych jest zawierana liczba ślubów, struktura wieku nowożeńców, ale również liczebność i struktura kobiet w wieku rozrodczym, migracje ludności, zmiany w poziomie umieralności, a także poziom medycyny, dostęp do służby zdrowia oraz warunki życia. Na liczbę urodzeń zdecydowanie wpływa też styl życia, wierzenia religijne. Liczbę urodzeń regulują także zmiany w świadomości ludzkiej determinujące powstawanie określonych modeli rodziny.

Innym prawom podlega sezonowość urodzeń w ciągu roku. Trzeba tu pamiętać o wielu zafaszowaniach, na które można napotkać. W takim badaniu obserwuje się bowiem zmniejszenie liczby urodzeń pod koniec roku kalendarzowego w grudniu i zwiększenie ich w pierwszych dniach stycznia kolejnego roku. Było to wynikiem pozornego odmładzania chłopców – w celu opóźnienia momentu rozpoczęcia służby wojskowej. Poza tym należy pamiętać o tym, że dziś rejestracja urodzeń przebiega zupełnie inaczej: urodzenie dziecka jest zgłaszane do urzędu stanu cywilnego w zasadzie natychmiast. Oczywiście także w XIX w. w parafiach, które spełniały funkcję urzędową, obowiązywały przepisy dotyczące zgłaszania każdego urodzenia w ciągu 14 dni. Problem polegał jednak na tym, iż zasady te nie były respektowane w należyty sposób. Zdarzać się mogło również, że urodzenie dziecka nie było w ogóle zgłoszone, szczególnie gdy dziecko było słabe i spodziewano się jego rychłej śmierci lub gdy brakowało funduszy na opłacenie chrztu. W efekcie liczba odnotowanych chrztów była mniejsza niż liczba urodzeń²⁵. Zgodnie z przyjętymi zasadami demograficznymi występuje też zależność między sezonowością a szerokością geograficzną. W zachodniej i środkowej Europie maksimum urodzeń przypada na miesiące wiosenne: luty–kwiecień²⁶. Rozkład miesięczny

²⁵ J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1999, s. 208.

²⁶ *Ibid.*, s. 208, 210: „Struktura urodzeń według miesięcy jest odmienna na różnych terytoriach świata, jednak zjawisko sezonowości charakterystycznej dla krajów poszczególnych regionów występuje powszechnie w związku z bliżej nie wyjaśnioną jeszcze prawidłowością biologiczną. Wydaje się, że między cykliczną fluktuacją urodzeń a położeniem geograficznym terytorium (przede wszystkim między jego warun-

urodzeń zależny też może być od sezonowości ślubów, wieku matki, większej skuteczności zapłodnień wiosną, względów religijnych jak i ekonomicznych.

Maksimum urodzeń dla parafii Jana Chrzciciela w Toruniu przypadało na miesiące wiosenne: szczególnie marzec, ale dużo było ich też w lutym i kwietniu (tabela 4). Również udział dzieci urodzonych w styczniu był wysoki w porównaniu z innymi miesiącami. Od maja do sierpnia zazwyczaj urodzeń było mniej. Kolejna zwyczajka następowała w miesiącach jesiennych: od września do listopada, w niektórych dziesięcioleciach obserwować można było obniżenie liczby urodzeń w grudniu. Nie można jednak generalizować problemu ewentualnych zafałszowań – nie w każdym przedziale czasowym urodzeń było w grudniu mniej niż w styczniu kolejnego roku²⁷. Być może analiza danych wszystkich toruńskich parafii pozwoli wyciągać dalej idące wnioski w tym zakresie. Podobne tendencje co do sezonowości utrzymywały się przez cały badany okres i zdawały się one nie być zależne od etapu rozwoju populacji, sytuacji gospodarczej czy społecznej. Łączyć je można natomiast ze wspomnianymi już czynnikami biologicznymi zależnymi od położenia geograficznego, ale też oczywiście z kompletnością i nadzorem nad prowadzeniem ksiąg metrykalnych.

W kwestii sezonowości urodzeń pewną rolę odgrywały też urodzenia pierwsze, które były zależne od czasu zawierania ślubów. Aby to zbadać, należałoby przeprowadzić rekonstrukcję rodzin. W przypadku omawiania wszystkich urodzeń w badanej parafii można zauważyć wspomnianą zależność. Okazuje się, że dzieci urodzone na wiosnę zostały poczęte latem ubiegłego roku, a więc również po ślubach zawartych po Wielkanocy. Zwyczajka urodzeń z miesięcy jesiennych mogła być po części wynikiem poczęć w grudniu i styczniu, a więc po ślubach zawartych przed Adwentem²⁸.

kami klimatycznymi) istnieją ściśle powiązania.[...] Według okresu roku, w którym występuje maksimum żywych urodzeń, wszystkie kraje można podzielić na 5 grup”.

²⁷ Działo się tak w dziewięciu przedziałach czasowych na tryznaście badanych.

²⁸ Por. K. Rzemieniecki, *Ludność parafii radzionkowskiej*, s. 46; K. Iluk, *Ludność parafii Witków Śląski w latach 1851–1898*, ŚSD, t. 4, 1998, s. 31–32; B. Rapacz, *Ludność Głucholaz*, s. 92.

Tabela 4

Sezonowość miesięczna urodzeń w parafii św. Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914 (liczby porównawcze po standaryzacji)

Lata	Ogółem		Miesiące											
	l.b.	l.p.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1793–1800	388	1200	88	90	143	135	94	94	79	64	107	121	91	94
1801–1810	584	1200	71	111	105	134	69	112	94	101	117	83	98	105
1811–1820	1206	1200	113	105	128	79	100	93	104	91	90	103	102	92
1821–1825	801	1200	104	110	118	106	107	117	106	78	104	109	78	63
1829–1830														
1831–1840	530	1200	109	102	118	124	64	99	82	91	85	93	106	127
1841–1850	640	1200	105	99	116	110	109	101	85	77	82	114	110	92
1851–1860	740	1200	102	115	110	109	107	92	81	81	79	123	109	92
1861–1869	806	1200	86	101	115	100	93	97	93	117	130	79	104	85
1871–1880	1052	1200	111	108	111	106	97	86	86	84	94	96	109	112
1881–1890	1089	1200	102	109	123	97	96	109	64	82	118	125	89	86
1891–1900	1052	1200	108	97	121	107	101	76	96	105	107	117	89	76
1901–1910	982	1200	102	109	103	104	97	92	107	86	116	104	84	96
1911–1914	313	1200	102	74	94	101	136	74	121	79	105	126	94	94

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Toruniu, Parafia św. Jana Chrzciciela, Liber baptizatorum sygn. AA 005- AA 013.

Sezonowość miesięczna zgonów

Jednym ze składników ruchu naturalnego są też zgony. W analizowanych księgach znajdowały się również wpisy dotyczące dzieci martwo urodzonych. Należy pamiętać, iż w statystyce polskiej urodzenia martwe wyłączone są zarówno ze zbiorowości urodzeń, jak i zgonów, rozpatruje się je jako oddzielną grupę. Zgon jest wydarzeniem par excellence biologicznym, jednak jego uwarunkowania są tak biologiczne jak i społeczne²⁹. Na liczbę zgonów w badanej parafii wpływały na pewno struktura wiekowa wiernych, styl życia, dostęp do służby zdrowia, postęp medycyny, warunki życia: warunki mieszkaniowe, sanitarne, a także występujące co kilka lat, choć z różnym natężeniem, epidemie cholery.

Istotnym elementem badań nad zgonami jest określenie sezonowości w ciągu roku. Zjawisko to występuje powszechnie, a jego zróżnicowanie wynika z reakcji organizmu ludzkiego na bodźce ekologiczne. Ogólnie więc można powiedzieć, że działają tu powszechnie występujące w biologii istot żywych czynniki genetyczne i środowiskowe, których wzajemna interakcja daje w efekcie różne w czasie nasilenie zgonów. Sezonowość zgonów jest przede wszystkim odbiciem dwu źródeł zmienności: 1) przyczyn zgonów, 2) struktury wieku populacji³⁰.

Zmiany pogody następujące szczególnie w miesiącach wiosennych i jesiennych mogły powodować wzrost natężenia zgonów. Wiosenne maksimum urodzeń mogło być po części spowodowane chorobami górnych dróg oddechowych, jesienne zaś – szczególnie w przypadku niemowląt i małych dzieci – chorobami układu pokarmowego³¹. Na podstawie danych źródłowych dla parafii Jana Chrzciciela trudno określić przyczyny zgonów. Jeśli w ogóle uzupełniana była kolumna dotycząca przyczyn, to były tam opisane raczej przedśmiertne objawy

²⁹ M. Okólski, *Demografia, Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Warszawa 2005, s. 75–81.

³⁰ E. Piasecki, *Problem wartości poznawczej wskaźników sezonowości zgonów*, PDP, t. 13, 1981, s. 49–50.

³¹ O sezonowości zgonów, J. Holzer, *Demografia*, s. 218–219, a o sezonowości umieralności niemowląt dokładniej s. 229–230.

choroby, np. „bóle głowy”, „bóle brzucha”, „duszności”, „drgawki”, niż rzeczywista nazwa choroby. Oczywiście objawy takie mogą wskazywać na określoną jednostkę chorobową, w wyniku której osoba umierała, jednak zawsze pozostaje w tym względzie pewna wątpliwość. W przypadku epidemii natomiast choroba jest dokładnie określona. Dzieje się tak również, gdy śmierć nastąpiła z przyczyn nienaturalnych, np. osoba została ugodzona nożem lub utopiła się w rzece.

Na terenie parafii Jana Chrzciciela w liczbie zgonów najbardziej odzwierciedliła się epidemia z 1855 r. – wystąpiła ona głównie w lipcu, co widać nawet w ujęciu dziesięcioletnim (tabela 5). Poza tym w danych rocznych widoczne są epidemie w 1831, 1848/1849, 1866 i 1873 r. Choć epidemia z 1831 r. pochłonęła 258 mieszkańców Torunia, najprawdopodobniej dotknęła bardziej inne dzielnice, gdyż w umieralności wiernych ze starego miasta nie jest aż tak bardzo widoczna³². Epidemie najczęściej występowały pod koniec lata lub jesienią: we wrześniu lub październiku, rzadziej zimą, jak ta z przełomu lat 1848 i 1849. Oprócz tego szczególnie w 1. połowie XIX w. mieszkańcy parafii umierali na tyfus. Łączyły się to ze złymi warunkami sanitarnymi i mieszkaniowymi przez cały XIX w., a także z ogólnym upadkiem miasta zwłaszcza w okresie wojen napoleońskich, co było bardzo często podkreślane w źródłach historycznych³³.

Władze Torunia starały się radzić sobie z problemami sanitarno-porządkowymi: już w 1. połowie XIX w. pojawiła się potrzeba regulacji tych przepisów, jednak najważniejsze kwestie, takie jak rozporządzenia w sprawie oczyszczania miasta, budowa nowoczesnej rzeźni, w tym zakaz ubijania zwierząt w mieście, przymus badań weterynaryjnych czy też budowa kanalizacji miejskiej, te działania przypadają na lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte XIX w. Uregulowano także kwestie ochrony zdrowia. W 1884 r. założono toruńską kasę chorych, która zapewniała opiekę lekarską dla osób opłacających składki³⁴.

³² M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, t. III, cz. 1, s. 232–233.

³³ Słynny opis upadku miasta U. Niemcewicz: A. Nieuważny, *Toruń w dobie wojen*, s. 74.

³⁴ M. Niedzielska, *Życie polityczne*, s. 232–241.

Tabela 5

Sezonowość miesięczna zgonów w parafii św. Jana Chrzciciela w Toruniu w latach 1793–1914 (liczby porównawcze po standaryzacji)

Lata	Ogółem		Miesiące											
	I.b.	I.p.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1793–1800	295	1200	129	92	116	91	96	95	129	109	84	116	71	72
1801–1810	517	1200	96	65	80	120	94	99	103	94	118	96	132	103
1811–1820	874	1200	122	163	145	122	73	76	77	74	91	87	72	98
1821–1830	598	1200	124	101	114	98	79	79	85	87	95	108	124	106
1831–1840	527	1200	124	91	115	100	97	70	110	136	107	92	100	58
1841–1850	523	1200	135	128	92	86	92	84	79	77	104	97	93	133
1851–1860	683	1200	90	68	112	88	87	105	175	102	88	85	100	100
1861–1870	699	1200	101	103	100	98	93	87	105	111	103	121	85	93
1871–1880	820	1200	105	101	96	100	99	85	102	134	107	98	85	88
1881–1890	667	1200	74	137	101	89	85	102	120	85	91	125	71	120
1891–1900	593	1200	84	98	105	76	96	88	107	127	103	92	97	127
1901–1910	532	1200	102	115	131	64	71	101	129	89	110	96	92	100
1911–1914	237	1200	95	71	115	92	84	92	80	80	129	100	98	164

Źródło: Archiwum Diecezjalne w Toruniu, Parafia św. Jana Chrzciciela, Liber mortuorum AE 001, AE 003-AE 00.

Maksimum zgonów w badanej parafii zazwyczaj przypadają na miesiące zimowe i wczesnowiosenne: styczeń, luty i marzec, często również w kwietniu. W miesiącach: maj, czerwiec, lipiec najczęściej następowało obniżenie śmiertelności, z wyjątkiem dziesięciolecia 1851–1860 z powodu wspomnianej już lipcowej epidemii w 1855 r. Kolejny, choć nie tak widoczny, wzrost możemy obserwować od sierpnia do października³⁵. Zmniejszenie liczby zgonów w listopadzie i grudniu było dyskusyjne: bywało ono, lecz nie we wszystkich okresach czasowych.

Wysoka umieralność na przełomie zimy i wiosny, a także na przełomie lata i jesieni była charakterystyczna dla wielu zbadanych parafii³⁶. Niewątpliwie była ona skutkiem złych warunków bytowych w okresie zimy, głodu bądź niedożywienia na przednówku, jak też wspomnianych już zachorowań na choroby układu pokarmowego.

Sytuacja w zakresie sezonowości miesięcznej zgonów zmieniała się w badanym czasie szczególnie w styczniu: o ile do połowy XIX w. miesiąc ten odgrywał dużą rolę w umieralności, o tyle w 2. połowie XIX w. i na początku XX w. zmniejszyła się liczba umierających w tym miesiącu. Być może analiza pozostałych parafii toruńskich, a przez to i badanie większej populacji, pozwoli na zauważenie innych interesujących tendencji.

Sezonowość ruchu naturalnego w parafii św. Jana Chrzciciela w Toruniu w wielu aspektach potwierdza dotychczasowe ustalenia demografów historycznych badających również inne obszary ziem polskich w XIX w. Każda społeczność ludzka kieruje się jednak własnymi prawami, zależnymi od czynników politycznych, gospodarczych, społecznych, klimatycznych. Dlatego nie sposób tworzyć jednej matrycy dla wszystkich zbadanych populacji. Mimo podobieństw zauważalne

³⁵ Należy pamiętać, iż liczbę zgonów w tych miesiącach dla niektórych lat mogły zwiększać występujące epidemie.

³⁶ Por. A. Zielińska-Nowicka, *Ruch naturalny ludności*, s. 82–83; K. Rzemieniecki, *Ludność parafii radzionkowskiej*, s. 54; J. Spychała, *Zgony w parafii Strzelce Opolskie w latach 1766–1870*, *SSD*, t. 3, 1996, s. 7–8; D. Daszkiewicz-Ordyłowska, *Zgony w parafii toszewskiej w latach 1789–1877*, *ibid.*, s. 28–30. Wymienieni badacze demografii historycznej na podanych powyżej stronach swych publikacji odnoszą się również do właściwej literatury.

są też różnice, wynikające z indywidualnego charakteru każdej grupy ludzkiej ukształtowanej w specyficznych tylko dla niej warunkach. Oczywiście pamiętać należy, iż jest to mała populacja i wyciąganie daleko idących wniosków mogłoby okazać się pochopne. Dlatego w przyszłości konieczna będzie analiza wszystkich parafii katolickich w Toruniu i rekonstrukcja rodzin w tym zakresie. Ciekawe też będzie niewątpliwie zebranie na podstawie ksiąg metrykalnych i akt Urzędu Stanu Cywilnego informacji o ruchu naturalnym dla ogółu ludności Torunia (niezależnie od wyznania) łącznie z Mokrem i Bielanami³⁷.

Seasonal character of natural movement in the Roman-Catholic parish of John the Baptist in Toruń in the years 1793–1914

The issues of the seasonal character of the natural movement is one of the most important elements of the demographic research of population. Any different aspects affect the diversity of the seasonal character, which are connected with various fields of life. Among them one can enumerate: the historical period, the climate zone, the development of medicine, the denomination structure and professional structure of a given community, wealth, living and sanitary conditions, customs and traditions.

The article aims to show the seasonal character of the natural movement of John the Baptist parish community in the years 1793–1914. It also attempts to compare the results with the data from other parishes. The analysis has revealed many similarities. There appear also differences which stem from the diversity of conditions creating any human community.

he research of the monthly seasonal character of weddings has shown the peak number of such ceremonies in October and November. As far as the choice of the wedding day is concerned, the most popular day was Sunday. The research has also demonstrated that the highest number of children was

³⁷ Szczególnie Mokre, inkorporowane w skład Torunia w roku 1906, było dzielnicą ważną dla rozważań demograficznych i gospodarczych dotyczących Torunia, gdyż zamieszkiwali tam robotnicy, a dzielnica ta prężnie rozwijała się pod względem ludnościowym i reagowała na wszelkie zmiany sytuacji ekonomicznej miasta. O Mokrem: J. Salm, *Przemiany przestrzenne*, s. 91; K. Wajda, *Ludność Torunia*, s. 96–99; zob. też: tenże, *Pod ponownym pruskim panowaniem (1815–1920)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, pod red. M. Biskupa, Warszawa–Poznań–Toruń 1983, s. 329–416.

born in February, March and April. The analysis of the seasonal character of deaths has shown a significant influence of epidemics occurring in Toruń. The highest number of deaths fell on winter and early spring months: January, February and March. The next, though not so high an increase, may be observed from August to October.

Das Phänomen der Saisonalität der natürlichen Bewegung in der katholischen Pfarrei St. Johannes der Täufer in Thorn in den Jahren 1793–1914

Das Phänomen der Saisonalität der natürlichen Bewegung ist eines der wichtigen Elemente demographischer Bevölkerungsuntersuchungen. Auf die Differenzierung der Saisonalität können viele Faktoren Einfluss haben, die mit den verschiedensten Aspekten des menschlichen Lebens verbunden sind. Darunter sind solche wie die historische Epoche, die klimatische Zone, das Niveau der Medizin, die Konfessions- und Berufsstruktur der untersuchten Gesellschaft, der Lebensstandard, die Wohnungs- und sanitären Bedingungen, die Sitten und Traditionen.

Der Artikel sollte die Saisonalität der natürlichen Bevölkerungsbewegung in der katholischen Pfarrei Johannes der Täufer in Thorn in den Jahren 1793–1914 zeigen und die ermittelten Ergebnisse mit Daten aus anderen Pfarreien vergleichen. Die Analyse hat viele Ähnlichkeiten ergeben. Es wurden allerdings auch Unterschiede festgestellt, die aus den unvermeidlichen Unterschieden in der Prägung jeder menschlichen Gruppe resultieren.

Die Untersuchung der Saisonalität der monatlichen Eheschließungen ergab einen Höchststand an Hochzeiten im Oktober und November. Bei der Wahl eines bestimmten Wochentages für die Hochzeitsfeierlichkeiten dominierte der Sonntag. Die Untersuchung der Saisonalität der Geburten zeigte, dass die meisten Kinder im Februar, März und April zur Welt kamen. Die Analyse der Saisonalität der Todesfälle zeigte einen deutlichen Einfluss der in Thorn auftretenden Epidemien auf die Sterblichkeit der Pfarrangehörigen. Der Höchststand der Todesfälle fiel gewöhnlich auf die Monate im Winter und beginnenden Frühjahr: Januar, Februar und März. Einen weiteren, wenn auch nicht so deutlichen Anstieg der Sterblichkeit können wir von August bis Oktober beobachten.